

איזון על גבי חבל מתוח

'חלון', קובץ־שיריו של מרדכי גלדמן, הוא אחד הספרים החשובים שהופיעו לאחרונה בעברית. אמנם, לגבי קוראיה הקשובים של שירתנו, אין בכך משום הפתעה, גם בתחילת כתיבתו, כש"נתגלה" מ גלדמן כאחד מקבוצת המשוררים הבולטים של שנות־השישים, ניכר כוחו הגדול, הממוקד סביב ציר של דינמיקה אסתטית, רוטטת מרוב כוח ומצוינת בניקיון מוקפד. כך, למשל, בלטה כבר בתחילת דרכו סגולה כפולה זו של אסתטיזם קיצוני בשיר כמו "לשוב רגלי לכפר מוריק". "מקיון זה מי ימיתנו? מקיון עדין פנים שצווארו ברדידים של מלמלה/ חומק לתוך מראות מעוטרות/ מציב פניו נוגים במיסגרות מגולפות/ ועיניו אסתטיקה בלבד./ מי יבור לו בור ומיתה יפה? /... האם בסכינים דקים יש לחתך/ ורידיו בתוך שנתו/ סכינונים דקיקים כמו נימי זכוכית/ פורעים ורידים הענוגים בתוך שקיפות עורו/ האם דמו יוגר חשאי למיטתו הזהובה/ עד ילבינו פניו כמשי". (מדור "פנים חדשות" ב'עכשיו' 18-17, 1966, עמ' 3-152). כבר אז בלטה גם יכולתו הרבה בהעלאה יפה עד־להפליא ושליווה יותר של מצבי פיוס־ורוגע בלב אימה קיומית ("מה יש בקיץ זה שאין באחרים/ אפשר למנות בו כמה דברים./ בערבים הכחולים והגבוהים/ אנו שותים תה מבושם בעשבים/ וריח דק שהביא וידי/ מצייר לנו את מסעותיו המלאים/ תנועה ענוגה של געגועים/ שעה שחרקים גדולים וסגוניים/ נכנסים בעד לחלון ומחווים לנו קידה/ ואחר יושבים סקרניים בכסאות ובכלים/ מטים אוזן לריחות ולמלים הרכות - ומצרצרים, אגב התפארות גלויה בצבעיהם,/ הבלותות ועניינים שברכילות./ הקיץ אנו מסוגלים לזכרונות דקים בלבד... "שם, שם).

סגולות־יסוד אלו של שירי גלדמן: אסתטיקה קיצונית של תיאור מצבים, המצויה הן בטכסטים מלאי אלימות ולחץ נפשי והן בטכסטים מלאי רוגע מפויס ונאור, ודינמיקה של מסירת רגעי־גיבוש קיומיים, אפיפאניות של זוהר, לא יכלו, כמובן, להתממש אילמלא הצליח המשורר ליצור מיפלס־לשון, הזוהר באור של יופי האופייני לו והשומר על קשר עם הרגע הקיומי המוחשי, ה"עכשווי־לעד".

באותן שנים (שנות־השישים) שבהן התגבשה שירתו של מרדכי גלדמן והגיעה להישגיה המרכזיים הראשונים, ניכרה גם קירבתו לקבוצת משוררים שקיבלו אמנם את בכורת השירה הקיומית, שירת החוויה המיידית, מבית־מדרשם של זך, אבידן ועמיחי; אך התקוממו נגד הפרוזאיזם השליט אצל ה"שלישיה הגדולה" הזאת והמשיכו דווקא איזו קוארדינטה של שירה מסוגננת וארכאית ויפהפיה יותר מבית מדרשה של דליה רביקוביץ'. לכיוון הלשוני (וממילא - גם החווייתי) הזה פנו משוררים כיונה וולך, יאיר הורביץ ומנחם בן ("מה"חבורה הפנימית" של שנות־השישים); במידה מסוימת פנה אל הסיגנון של "לשון היופי", אם כי מזווית הרבה יותר דומה לזו של זך עצמו, גם ישראל פנקס. כן אפשר להבחין בלשון בדרגה אסתטית רמה, הקרובה לשדה הסמאנטי שלפניו, שמטרב להישען על הפרוזאיזם, אצל פ. שדה ומ. סרטל.

לא "תפוס ככל יכולתך"

בעצם בעיית-היסוד של שירת גלדמן, בדומה לבעיית-יסוד בשירתם של אחדים מהיוצרים המנויים לעיל, היתה השגת האיזון בין האסתטיזציה הנפלאה, המהממת בישירותה ובהצלחתה בנוסח של "כרם ים אגדי" ו"מוקיון זה מי ימיתנו", לבין מימוש אפשרויות הפתוחות לרווחה לפני שירה פרוזאיקטית יותר, למשל מבית-מדרשו של נתן זך, ואין הכוונה דווקא ל"מקדם-האלימות". (מבחינת האלימות החווייתית אין לגלדמן מה ללמוד מאף אחד, גם לא מזך ולא מאבידן, וכו'. חווייתיו אלימות לא פעם לא פחות מאלו שלהם). נוסף לכך, קיימת גם בעיית האינטלקטואליות בשירה. אם גם נניח שאין לגלדמן אינטלקטואלי פחות בחווייתו מזך ומאבידן, הרי הסגירות האסתטית עלולה היתה לא פעם לחסום בפניו מראש פריצות אינטלקטואליות, המתנהלות לרוב על פני ארץ הישימון של הפרוזאיות ונוגדות לא פעם כל הסתגרות בסכימה של היפה, ואף את המלאות (ו' שרוקה) של היפה. מכל מקום, הבעיה של איזון בין הגיבוש האסתטי היפהפה לבין אפשרויות דינמיקה חווייתית ותמאטית בלתי-מוגבלת, כמעט בנוסח "תפוס ככל יכולתך", הנהוגת בשירה מודרנית. הועמדה על סדר יומה של שירה צלולה ויפה של גלדמן לא בתחילתה, אלא דווקא בהתפתחותה. האם ישכיל המשורר לחרוג מעמדת הנכונות של יצירתו האסתטית-דינמית הראשונית. האם יחזור נס הגיבוש (והאיזון) בין שני היסודות: האסתטי והתמאטי-חשוף, גם בהתפרסות רחבה או אמורפית יותר? או שמא ייהפך המישחק של המשורר הנפלא הזה למישחק הרמטי, סגור, חוזר על עצמו במעין פיסגה אסתטית פרטית?

לשאלה זו של יכולת ההתפתחות בשירת גלדמן נוספה איזו שאלה מישנית שעניינה פסיכואנליטי כל כך. מעין שאלת-ליוויין לעיקר שירתו. האם תחרוג שירתו מנופים פסיכולוגיים מסוימים מאוד - למשל, בין צדדים מסוימים של ארוס מסוג ידוע? (אם כי בעצם גם בתחילתה לא היתה צמודה שירתו רק לקוטב ההוא ויעיד על כך שיר מוקדם ומלא רוגע נפלא, כגון "אדם לביתו": "אדם לביתו להשקות עציצים/ מרפסתו ופתו יחלק עם כלבו/ הרובץ לפתחו בשקט/ ספריו עיתונים חדשים וישנים/ מונחים בארון וכסא ושלחן ומנורה/ סוגרים על מיטה מול תמונת/ נערה בשמלה וככובע בערב/ שקט, חלוץ יש לסגור מצנינה ותריס/ ... להציע מיטה יש, לשכב בסדינים/ בספר לקרוא עד נים", ('עכשיו' 21-24, 1969, עמ' 65). תכונות אלו של רוגע ויציאה מנוף סגור ואלים מדי ניכרו גם בקבציו הקודמים של מ. גלדמן ('זמן הים וזמן היבשה' ו'ציפור' שיצאו לאור בהוצאות שוקן וסימן-קריאה), ודומה כי הגיעו אל גיבושן המלא בקובץ שלפנינו. דומה כי בקובץ 'חלוץ' הגיעה שירתו של גלדמן אל איזון הרמוני מאוד בין רוב ממדיה.

האיזון המענין בין היופי במושא לבין הגות קיומית, אלימה או מפויסת, בולט בקובץ חלוץ' בשירים רבים. אולם הוא מצוי, לדעתי, בצורתו המזוקקת בשיר "שתיל", שאני מוצא לנכון להביא קטעים ממנו במיסגרת הרשימה הזאת. אגב, קשה לדעת מה לצטט מתוך שיר יפה כליכך. המשורר מתאר שתיל שנשתל ליד ביתו, ליד חלונו ואומר: "כי בשתיל רמו יערות, השתיל תיזוכרתי/ כי מיערות אני, מיערות פולין/ מן השלגים אני, מכפר מגורי אס-אימי/ שם ישבה בחלון לראות בנפול צמר שלג/ בעצי האגס, על גדרות הפטל, בשדות השחורים, כשהבריק ברק כרעו פרות בבהלה/ וגשם ניתך כאילו נקרעה מחיצת ים שבשמיים/ באביב הכסיף נהר מקשקשת דגה שמנה/ בקיץ הזדווגו ענפות עדינים באוויר זכוכית.// ... ואני מן הים, זכרתי/ מן הים התיכון, אשר חשבתי לילך לקצה העולם/ קיץ קיץ, בוקר בוקר, הלכתי עם שקיק-אוכל/ לכחול טווסים כלבית-ספר/ ראיתי איך הופכים גופים זהב/ חמדה מבשילה בכשר היפה/שם חקרתי ההשתנות הנצחית האפשרית בהתגוננות הכחול/ סירות אבדו בעליצות בתכלת טובת-לב/ כדורים לבנים מאוויר לא נפלו// ... אני מן היערות הטרופיים/ בהם מעולם לא הייתי/ שם אכזריות ויופי חברו יחדיו/ האהבה פרועה, כבדה וגמישה כחיות/ זורחת כפרחים מטללים ככדים מצבע/ אני מארץ הרגש החם/ ממקום שהשמש מגדלת פירות מלאו דם/ ממקום שם יפה על סף

מיפלצתי/ ממקום שם שמיים שמיים וארץ ארץ ולילה לילה/ ויום ויום וחורף חורף וקיץ קיץ/ ואהבה אהבה ומוות מוות/ אם תטה אונך תשמע איך ברגע אחד – ברגע זה, הכול צומח ונובל כאחת// בחדרי ספרים תמונות ומראה/ במיסדרוני כלב ועבודתי קבועה/ הנערות יפות לבושות ויותר כשהן ערומות/ הרבה אפשרויות פתוחות לפניי והרבה חסומות/ הרבה פעמים זממתי לנסוע בקיץ הבא”.

שירי ידידות ובדידות

שיר זה, שהוא אחד הטכסטים החזקים והיפים ביצירה העברית המודרנית, כולל, אמנם, את האלמנטים האסתטיים המובהקים בשירת גלדמן, אך הוא מצליח להעלות בה בעת גם כמה אפשרויות חוויתיות מרכזיות נוספות, וגם נופים בינאישיים, ביך סוביקטיביים והיסטוריים מגוונים, באורח שאין עניינו אסתטיקה או פסיכואנליזה בלבד.

מבחינה זו מזעזע גם השיר החותם את הקובץ: “קדיש”, המוקדש לזכר אביו של המשורר. גם הוא משלב שפה תמציתית וגבישית בביוגרפיה והיסטוריה בינאישית: “תגדל ויתקדש שמו הגדול/ אשר גילגלך מילדותך הפולנית לקירית שאול// וכך בהבנה חלקית ובכאב מלא/ מואר לרגעים בפינות האושר/ הפלגת חינם ברכבת שדים, סוכבת בסחרחת המיסטורין/ לערוגת השינה הגדולה// הידע יופי, הידע את שלוות התבונה?” או “אשר קרע את עיניו לראות/ את בתו ואשתו וכל השאר, / ככוכבי השמיים לרוב/ נחשבים אשפת עולט, נרצחים לטיהור, כחרקים מכווערים/ באירופה, בכוכב ארץ שברא כרצונו/ יתגדל, יתגדל”.

גלדמן גם מבוכל בריקמת שירתו העכשווית יסודות מודרניים המוניים ויסיתכונים לרוב. אולם השיר היפה יותר משני “שירי אפולו” הוא דווקא השיר על פואטיקה אפולינית, על שירת היופי והשמש ומיגבלותיה. אבל עיקר גדולתו של הקובץ הזה הוא לא בשירים האפוליניים על יפי הגופים בשמש, אלא בשירים מורכבים ומהורהרים (וזו ההפתעה הנפלאה של הקובץ, אף כי קוראים מובהקים יכלו למצוא שירים מפתיעים כאלה של גלדמן גם בחוברות “עבשיו” ו”סימן קריאה” ו”הארץ”). מבחינת המורכבות המהורהרת והיפה מאוד בולט, למשל, השיר “עץ בגשם, כלילה” (שם, עמ’ 30–29).

מובן, כי מצויות בקובץ דינמי של משורר כמו גלדמן, בצד הפריצות המרכזיות מן האסתטיות הסטאטית, גם פינות מפתיעות לא-מעטות, שקשה להכילן בסכימה כלשהי. כאלה הם ההתייחסות לאסתטיקה של לובן ושחור, יער ושלג, בכתבי קאפקא (שם, 44) והאיבחון הנכון כליכך בדבר היחס בין ידידות לאהבה (שם, 45), או אף חיתוך קצת אהרון־שבתאי (“גם מחנך מבית־ספר בילו היה דוגמה, כמראה צדיק... כאמור באנציקלופדיה “מעין”), או שירי־רוגע מפויסים נפלאים, שירי ידידות ובדידות רביקסם, ממיטב הפנינים של השירה העברית, הסדורים בלב האסתטיקה של גלדמן: “גשם מפטפט בקולות שונים/ בעלים, במרזב, בשבילי אבנים/, כך יכולתי לחיות גם אלף שנים/ מתחת למנורה בלב מטר/ מול דף זה הקולט את נחל המחשבה/ במאור פנים”.

מה מעטות הצרימות בספר הזה, אף כי לא נעלמו בו בכליזאת מתחים בין היסודות שמנינו לעיל. בין הצרימות המעטות אצלו הייתי מונה את זו המופיעה בפתח השיר “קילימנג'רו” (שם, 42), שפתיחתו היא כך: “הייתי מטומטם כשהופיע קילימנג'רו/ בראשי הרקוב הדלוח, מוקע/ על הכר כחפץ...” פואטיקה זו, הטבועה בחותם מוכר של משורר מוכר אחר (מ. ויזלטיר) מוטב להניחה לבעליה כי היא רק מין פרח־סיגול מלאכותי. אבל לאחרי־מכן משתחרר השיר אצל גלדמן מפואטיקה שאולה של הפתיחה, והוא בעצם חגיגה של השתחררות מאפשרות חוויתית, הגרועה כאן משום חיזוניתה.

ברם, גם צרימות כמו בפתחת השיר הנ”ל מזכירות, כי גלדמן הוא משורר־אמן, המהלך בעצם על חבל מתוח, בין דינמיקה אסתטית ודרישות של ממדים פרוזאיים ואינטקלטואליים שונים, שכל סטיה ממנו מאיימת בגלישה לממדים ולדרכי־ביטוי שעליו להיזהר מהם.